

Розділ II. ПРОБЛЕМИ І СУПЕРЕЧНОСТІ СУЧАСНОГО КУЛЬТУРНОГО ПРОЦЕСУ

Part II. PROBLEMS AND CONTRADICTIONS OF MODERN CULTURAL PROCESS

УДК 130.2+001.82:303.023.4

ІНТЕРВАЛЬНИЙ МЕТОД У МЕТОДОЛОГІЇ КУЛЬТУРОЛОГІЇ

Уварова Тетяна Іванівна – кандидат мистецтвознавства,
доцент кафедри мистецтвознавства та загально-гуманітарних дисциплін,
Міжнародний гуманітарний університет, м. Одеса
<https://orcid.org/0000-0003-2628-7399>
DOI: <https://doi.org/10.35619/ucpmk.vi33.287>
skalatatjana@ukr.net

Дослідження присвячено розкриттю сутності інтервального методу та введенню його як дослідницького інструменту культурології. Об'єктом дослідження постає методологія культурології, предметом – інтервальний метод, що сформувався у постмодерністській методології. Здійснено спробу експлікації ключових принципів інтервального методу та обґрунтування необхідності його використання для дослідження культури. Наукова новизна полягає у введенні інтервального методу у методологічний інструментарій культурології. Зроблено висновок щодо можливості введення інтервального методу у методологію культурології як інструменту багатовимірного аналізу культури.

Ключові слова: культура, інтервальний метод, інтервальна методологія, методологія культурології.

Актуальність теми. Методологія культурології у сучасності зазнає впливу процесів інтеграції наукового знання та універсалізації методології. А отже методологія культурології не зводиться до сукупності загальних та спеціальних методів. Будучи гнучкою та комплексно-модусною, вона, насамперед, вивчає можливості і межі застосування цих методів.

Сучасна методологічна свідомість трансформується, чи навіть, як висловлюється Лазарєв, «переживає кризовий етап своєї еволюції. <...> Методологія як установка і як усталена в ХХ столітті сфера досліджень, знаходиться у стані самовичерпності <...>, в зв'язку з чим посилилась потреба у нових формах і типах раціональної рефлексії. У цьому контексті зростає інтерес до інтервальної дискурсивності та інтервальної методології» [4; 136-137]. Причина таких процесів, в першу чергу, викликана особливостями науково-дослідницьких практик, які залучають у свою орбіту надзвичайно ємні за своєю інформаційною насиченістю типи об'єктів, якою і є культура. По друге, виникає потреба у оновленні методологічного ресурсу сучасної системи раціонального мислення, в епістемологічному переформатуванні стандартів норм і ідеалів логічного і дискурсивного оформлення знань. Мова йде про створення нової методологічної оптики, як призми бачення світу.

У цьому ключі, як нам здається, саме інтервальний метод, що сформувався у парадигмі багатовимірності, може бути цілком перспективним у культурологічних дослідженнях та значно розширити методологічний інструментарій культурології.

Огляд останніх публікацій. Специфіка інтервальності формувалась у наукових дослідженнях вітчизняних та зарубіжних теоретиків постмодернізму Ж.-Ф. Ліотара, Х. Ортега-і-Гассета, О. Шпенглера, А. Кремінського, В. Буданова, О. Варениці, Т. Гуменюк, В. Діанової, І. Дунаєвої, І. Ільїна, Н. Маньковської, Ю. Наріжного та ін. Але найбільш ґрунтовними, на наш погляд, є доробки науковця Ф. Лазарєва. В його дослідженнях вперше обґрунтовано основні постулати інтервальної методології.

Виклад матеріалу дослідження. Виникнення інтервальної методології було, по суті, своєрідною відповіддю в галузі філософської рефлексії на низку принципово нових особливостей наукового знання, що сформувалися у середині минулого століття. Теоретичною основою науки стають парадоксальність, релятивізм та плюралізм, викликані тим, що наука підійшла до нових меж свого існування, вивчення принципово нових об'єктів і сфер, нових пластів реальності – складних, надскладних, багаторівневих. Пошук раціональних способів несуперечливого осягнення складних, багаторівневих та багатовимірних об'єктів – основне завдання інтервального методу. В його основі лежить теза про багатоякісність буття, багатовимірній структурі реальності та неминучій різноманітності її осягнення. Саме такою постає культура. Вона, як складна багаторівнева система, є сукупною цілісністю, що включає у себе множину систем і підсистем, кожна з яких, може бути розглянута

як відносно самостійна, так і у взаємозалежності з іншими. Велика кількість аспектів її функціонування породжує множину вимірів, які не лише співіснують і взаємодіють, але й доповнюють один одного. Отже, вивчення культури потребує адекватних підходів і методів, здатних охопити всі аспекти досліджуваних явищ, враховуючи їх цілісність та взаємозалежність. На сьогодні немає єдиного бачення того, яким чином можна здійснити саме «багатовимірний» аналіз, який би дав змогу поєднати дослідження об'єктивних явищ культури з особливостями їх суб'єктивних проявів. Тому спроба застосування інтервального методу у методології культурології, на нашу думку, може бути цілком перспективним для вивчення такого складного, багатогранного та багатовимірного феномену як культура.

На думку основоположника інтервальної методології Ф. Лазарева, вихідною одиницею аналізу є *абстракція*. Ф. Лазарев, абстрагування розглядав «як базову форму осягнення людиною світу. <...> Дослідницький досвід демонструє, що реальність являє собою діалектичну єдність частини і цілого, кінцевого та безкінечного, безперервного тощо. Пізнання реальності було б в принципі неможливим, якщо суб'єкт не володів мистецтвом відділяти одне від одного, не вмів розбивати ціле на частини, фіксувати усталеність у плинному, абсолютне – у відносному. *Абстракція* єдиний, інструмент у руках дослідника, здатний розсіювати реальність у відповідності з її власною структурою. Мистецтво абстрагування тому є початком і умовою осягнення світу. <...> Об'єкти, з якими людина стикається у багатовіковій людській практиці, демонструють невичерпність у своїх ознаках. <...> Але якщо об'єкт є безкінечним як всередині себе, так і в своїх відношеннях зі світом, то для суб'єкта, який пізнається, *абстракція* є передумовою і обов'язковою умовою пізнання <...> конструктивним виділенням предмета та його властивостей у відповідності з діалектикою буття [4; 139-141]. Безумовно, дослідник, абстрагуючи у процесі пізнання, може діяти цілком не довільно, а за певними правилами і відповідно до поставленої мети. «Якщо вчений не керується свідомо методологією абстрагування, то його пізнавальні операції протікатимуть на інтуїтивному рівні, що може знизити ефективність наукового пошуку» [6; 301].

Абстракція – «спосіб заміщення чуттєвої даності (досліджуваного об'єкта) мисленнєвим конструктом (абстрактним об'єктом) ... З одного боку, у зміст конструкта включається лише частина з множини досліджуваних емпіричних даних, а з іншого, цей зміст наділяється статусом самостійного буття» [6; 298]. Не зважаючи на дослідницьку специфіку культуролога, яка «включає у себе певний рівень емоційної чуйності та раціональної проникливості» [3; 7], абстракція, дозволяє відволіктися від несуттєвих властивостей, зв'язків, відносин, предметів та водночас виявити і зафіксувати суттєво важливе. «У результаті абстракції відбувається вироблення теоретичних конструктів і зв'язку між ними» [6; 299].

Абстрактний об'єкт в інтервальній методології, постає «як репрезентуючий ті чи інші сутнісні аспекти, властивості, співвідношення речей і явищ оточуючого світу. У сучасному науковому пізнанні абстрактні об'єкти репрезентують не тільки відповідну множину об'єктів емпіричного досвіду, але й множину абстракцій попереднього рівня абстракцій. «Тим самим формується багаторівнева, ієрархізована концептуальна сітка» [6; 301].

В інтервальній методології важливим є *інтервал абстракції*, який означає межі раціональної обґрунтованості та її застосовності у зв'язку з тим, що абстрагуючись, дослідник діє мимоволі, а не за певними правилами, і відповідно з поставленим завданням. Необхідність введення в методологію поняття *інтервалу абстракції* пов'язана з ідеєю обґрунтування будь-якої наукової абстракції – як самого процесу абстрагування, так і його результату.

Важливою складовою інтервальної методології є *метод інтервалізації* – формування «оптики» розгляду об'єкта під кутом зору конкретного дослідницького завдання за допомогою спеціально підібраної сукупності абстракцій. Інтервалізація передбачає пізнавальні операції, у першу чергу – *концептуалізацію* – встановлення необхідних, для побудови теорії, ключових абстракцій і виявлення їх взаємозв'язку, що у результаті забезпечує цілісний, самодостатній, смисловий простір. У межах наукової раціональності базові концепти мають свою змістовну наповненість завдяки тому, що в них відображаються деякі онтологічні праобрази. «Первинна концептуалізація забезпечує подальше понятійно-логічне розгортання теорії і перехід від вихідних абстракцій до більш складних теоретичних конструктів» [4; 142].

Інтервалізація тобто концептуалізація це – розгляд об'єкта дослідження з точки зору конкретного науково-дослідницького завдання за допомогою спеціально дібраної сукупності абстракцій. Мова йде про процедуру переходу від об'єкта до конкретного предмета дослідження, заданого в певній перспективі бачення з чітко фіксованим інтервалом абстракції. Кожен об'єкт, річ, явище є невичерпними у своїх властивостях і відносинах. При цьому, знаходячись у різних умовах, об'єкт проявляє себе по-різному, в залежності від того, яка його якість актуалізована у даному контексті. Наприклад, годинник – у залежності в якій інтервальній ситуації він розглядатиметься, будемо мати якісно різні його актуалізації (як фізичне тіло у вільному падінні, як прилад для виміру часу у сфері практичного використання, як товар у товарно-грошових відносинах, як культурно-історична цінність у музеї тощо).

Цікавою видається своєрідність діалектики інтервальних ситуацій відносно до того чи «всередині», чи «ззовні» відповідної ситуації його розглядаємо, особливо в дослідженні культури. Яку позицію обирає культуролог – описувати реальність іншої культури у якості «стороннього спостерігача», чи намагатися «вжитися» в нове середовище, та навчитися переживати його з середини? У статті «Інтервальна методологія: логіка становлення, базові концепти і методи» Ф. Лазарева зустрічаємо наведений приклад методологічних труднощів і колізій на шляху вчених. Однією з помилок, на яку вказує Ф. Лазарев, є відсутність рефлексії дослідника над своєю пізнавальною позицією. Фіксація дослідження відбувається на рівні спостереження (звичаїв, ритуалів, шлюбних відносин тощо), яке проходить крізь призму понять, характерних для тієї культури, представником якої є дослідник. Тобто інші культури інтерпретуються дослідником крізь власне бачення, або на європейський лад, як описував у своїх записках Н.Н. Миклухо-Маклай [4].

Необхідність методологічної рефлексії дослідження культури з точки зору її цілісності, унікальності та невідтворюваності в інших умовах потребує застосування методу *концептуальної розгортки* «як відображення одного й того ж вихідного об'єкта дослідження в різних мисленевих площинах (картинах) і з'ясування з цією метою відповідної множини інтервалів абстракції» [4; 145]. Тобто у вигляді сукупності проекцій складного об'єкта (яким є культура) у багатовимірному просторі інтервалів. Подібно тому як будь-яке явище культури може розглядатись у різних контекстах, де кожен контекст може бути основою для вироблення поняття з відповідною інтервальною абстракцією. При цьому фіксація того чи іншого зрізу об'єкта передбачає занурення його у адекватний концептуальний простір аналізу з усією системою понять, правил дискурсу. Ці поняття логічно можуть бути несумісні між собою, але лише узяті усі разом можуть становити вичерпну інформацію про властивості об'єкта. Як, приклад – антропологія, у якій склалось декілька дискурсів про людину – природничо-науковий, філософський, соціально-економічний, релігійний тощо.

Сам феномен абстракції є пов'язаним із поняттям *інваріанта*. «Ми витягуємо з наших ідеальних структур дещо таке, що в них не закладали» [4; 146]. Наукові абстракції по своєму смислового змісту є епістемологічно міцними, з одного боку, з іншого – межі їх застосовності (інтервал абстракції) заздалегідь можуть бути не відомі. Особливо це справедливо для гуманітарної сфери. Так, наприклад інваріанти культури є необхідною умовою самої можливості продуктивного діалогу між різними народами, країнами, етносами.

І навпаки, *концептуальна зборка* – уявлення об'єкта у багатовимірному смислового просторі «шляхом встановлення логічних зв'язків і переходів між різними інтервалами, які утворюють єдину смислову конфігурацію» [6; 306]. На кшталт того, як у фізиці будь-яке явище можна спостерігати у різних системах відліку, у дослідженнях культури це може проявитися в розмаїтості її понять, явищ і схем поступу, ракурсів, осмислення будь-якого явища, яке у кінцевому результаті постає як деяке одне концептуальне ціле.

Також специфіка інтервального методу полягає у тому, щоб при дослідженні явищ культури розглядати об'єкт і середовище (культуру) як сполучені категорії. Існування об'єкта в середовищі означає «заглибленість» в якусь конкретну і локальну ситуацію або його «вписаність» у ті чи інші універсальні структури реальності. Знаючи такі структури, можемо передбачити, як буде вести себе даний об'єкт в тих чи інших умовах.

Незважаючи на простоту філософських положень, які лягли в основу програми інтервального підходу, практична її реалізація при пізнанні культури видається складною, оскільки потребує розкриття одночасно абсолютного і відносного, єдиного і багатоманітного, переривчастого і безперервного, суб'єктивного і об'єктивного у складному об'єкті, яким є культура.

З цієї позиції доречним буде погляд на застосування принципу *доповнюваності*, сформульований Н. Бором для сфери квантової механіки. «Доповнюваність, відношення фундаментальних сторін явища, які у своїй протилежності не виключають одна одну, а взаємодоповнюють, зберігаючи свою «автономію» та «самостійність». Єдність тут постає в особливій формі – формі доповнюваності» [5; 10].

Особливо помітним евристичний потенціал принципу доповнюваності є у культурології, де сам предмет постає багатовимірним не лише у своїх проявах, але і у своїй основі» [1; 180]. У дослідженні культури доповнюваність «окреслює в сутності предмета новий вимір <...> предмет береться у різних визначеностях, а отже, постає не одним і тим самим для кожного з висловлювань. А це, в свою чергу, засвідчує його багатовимірність <...> та розмаїття визначеностей предмета. <...> Принцип доповнюваності, відкриваючи можливість наявності альтернативних теоретичних осягнень, має їх не як взаємовиключні, а як взаємодоповнюючі, такі, що у своїй функціональності виявляють поліфундаментальність та сутнісне розмаїття предмета. <...> Таким чином, доповнюваність дозволяє

зберегти як відчуття (бачення) багатогранності об'єкта так і розмаїття методологічних підходів до його осягнення» [1; 180].

Також серед основних положень інтервальної методології Ф. Лазарев виділяє *поняття*. У загальному визначенні поняття є узагальненням, що виділяє предмети деякого класу за визначеними загальними і в сукупності специфічними для них ознаками. Поняття відображають істотні властивості, зв'язки і відношення предметів та явищ в їхній суперечності й розвитку. Поняття фіксують клас об'єктів за допомогою вказівки на загальні та відмінні ознаки. З позиції інтервальної методології «поняття з одного боку і є абстракція» [6; 299]. Однак у межах інтервальної методології ці категорії слід принципово розрізняти. Поняття постають як «замкнені концептуальні утворення..... Інша справа – категорія «абстракція». Будь-яке поняття, представлене як абстракція, постає зовсім в іншій дослідницькій перспективі. Поняття, як абстракція, налаштовує на аналіз самого «простору зустрічі» поняття і його предмету. Поняття, безумовно, є найбільш фундаментальними серед усіх типів абстракцій (а не чуттєві образи, чи висловлювання). Вони «задають поле можливих питань..., а відповідно, і передбачають зону можливих відповідей» [6; 300]. Поняття є важливим інструментом аналізу культури.

Таким чином, застосовність інтервального методу у багатовимірному дослідженні культури полягає в *абстрагуванні* як способу заміщення чуттєвої даності досліджуваного об'єкта мисленнєвим конструктом; у *виділенні абстрактного об'єкту культури* задля репрезентації його сутнісних аспектів, властивостей, встановлення їх співвідношення тощо; виокремленні інтервалу абстракції, задля встановлення чітких меж пізнавальних операцій; *здійснення концептуальної розгортки* – відображення одного і того ж об'єкта дослідження у різних площинах і відповідно знаходження для нього множини існувань та *концептуальної згортки*, яка, в розмаїтості понять, ракурсів, явищ, постає як одне концептуальне ціле; *контекстуалізації* – розгляду об'єкта дослідження культури з точки зору конкретного науково-дослідницького завдання, як єдності різноманіття (*принцип доповнюваності*) та, нарешті, у окресленні для конкретного дослідження фундаментальних визначників – ключових *понять* одночасно цілісної і багатомірної культури.

На останок декілька слів про правомірність та доцільність використання напрацювань в інших сферах наукового знання (у тому числі і інтервального методу) в культурології. Культурологія, як інтегративна наука, формує погляд на культуру виробляючи «особливу методологію», що є цілком природним. Вона інтегрує накопичені знання у суміжних науках, які, як зауважує, С. Іконнікова, є «не тільки її живильним середовищем, а і необхідним фундаментом» [2; 24]. Перенесення усього того, що хоч якось би працювало на досягнення поставлених цілей, вплив і проникнення різнорідного матеріалу, вже є не простою імплікацією у науку. Опинившись разом, вони маркують тенденцію, з'ясувати яку без їх зближення неможливо. Звідси і доцільність інтервального методу у дослідженні культури. Адже поява різноманітних дослідницьких альтернатив, на нашу думку, здатна суттєво розширити діапазон дослідницьких маршрутів культурології.

Список використаної літератури

1. Зайцев М. Культурологія і принципи доповнюваності. *Наук. зап. [Нац. ун-ту «Острозька академія»]. Сер.: Філософія*. 2013. Вип. 13. С. 177-181.
2. Иконникова С. Н. История культурологических теорий. 2-е изд., переработ. и доп.. СПб.: Питер, 2005. 474 с.
3. Каган М. С. Системный подход и гуманитарное знание; Избран. ст. Ленинград: Изд-во Ленинград. ун-та, 1991. 384 с.
4. Лазарев Ф. В. Интервальная методология: логики становления, базовые концепты и методы. *Ученые зап. Крм. федерального ун-та им. В. И. Вернадского. Философия. Политология. Культурология*. Т. 2 (68). 2016. № 3. С. 136–149.
5. Сапронов П. А. Культурология: Курс лекций по теории и истории культуры: [В 11 ч.]. 2-е изд., доп. Ленинград: Лениздат: Союз [СПб.], 2001. 559 с.
6. Философия мышления: [сб. ст.] / ред. кол. Л. Н. Богатая, И. С. Добронравова, Ф. В. Лазарев; отв. Ред. Богатая Л. Н. Одесса: Печатный дом, 2013. 444 с.

References

1. Zaytsev M. Kulturelogia i printsyp dopovnenosti: Naukovi zapusku Natsionalnogo unversiteta Ostrozhzka academia. *Cer. Filosofia*, 2013. S. 177-181
2. Ikonnikova S .N. Istoria kulturologicheskix teoriy: Piter, 2005. 474 s.
3. Kagan M.S. Systems approach and humanitarian knowledge. *Selected Articles*. Leningrad: Publishing House of the Leningrad University, 1991. 384 s.
4. Lazarev F.V. Intervalnaya metodologiya: logika stanovleniya, bazovue kontseptu i metodu: *Uchenue zapusku Krumnskogo federalnogo universiteta imeni V.I. Vernadskogo. Fulosofiya. Politologiya. Kulturologia*. T. 2 (68). 2006. №3. S. 136-149.
5. Saproнов P.A. Kulturologia: Kurs lektsuy po teorii i istorii kulturu: Lenizdat: Soyuz, 2001. 559 s.

6. Bogataya L.N. (ed.). Philosophy of thinking: a collection of articles. Odessa: Printing house, 2013. 444 s.

ИНТЕРВАЛЬНЫЙ МЕТОД В МЕТОДОЛОГИИ КУЛЬТУРОЛОГИИ

Уварова Татьяна Ивановна – кандидат искусствоведения,
доцент кафедры искусствоведения и общегуманитарных дисциплин,
Международный гуманитарный университет, г. Одесса

Исследование посвящено раскрытию интервального метода и введению его как исследовательского инструмента культурологии. Объектом исследования является методология культурологии, предметом – интервальный метод, который сформировался в постмодернистской методологии. В статье автор осуществляет попытку экспликации ключевых принципов интервального метода и обосновывает необходимость его использования для исследования культуры. Научная новизна состоит в введении интервального метода в методологический инструментарий культурологии. Сделан вывод относительно возможности введения интервального метода в методологию культурологи как инструмента многомерного анализа культуры.

Ключевые слова: культура, интервальный метод, интервальная методология, методология культурологии.

INTERVAL METHOD IN THE METHODOLOGY OF CULTURAL STUDIES

Uvarova Tatiana – PhD in Arts, Associate Professor
at the Department of arts and humanities studies, International Humanitarian University,
Odessa, Ukraine

The research aims to disclose the essence of an interval method and its introduction as a research tool for the methodology of cultural studies. The object of research is the methodology of culture, the subject of research is the interval method formed in the methodology of post-modernism. In the article, the author attempts to explicate key concepts of the interval method and justifies the necessity of its use in cultural research. Scientific novelty consists in introduction of the interval method into the methodology of cultural studies. The conclusion is made considering the possibility of introduction of the interval method in the methodology of cultural studies as a tool for multidimensional analysis of culture.

Key words: culture, interval method, interval methodology, methodology of cultural studies

UDC: 130.2+001.82:303.023.4

INTERVAL METHOD IN THE METHODOLOGY OF CULTURAL STUDIES

Uvarova Tatiana – PhD in Arts, Associate Professor
at the Department of arts and humanities studies, International Humanitarian University,
Odessa, Ukraine

Abstract. The research aims to disclose the essence of an interval method and its introduction as a research tool for the methodology of cultural studies. **The object of research** is the methodology of culture, **the subject of research** is the interval method formed in the methodology of post-modernism. In the article, the author attempts to explicate key concepts of the interval method and justifies the necessity of its use in cultural research.

Established that the applicability of the interval method in a multidimensional study of culture consists in abstraction as a way of replacing the sensory givenness of the studied object with a mental construct; in the selection of an abstract cultural object for the purpose of representing its essential aspects, properties, establishing their correlation, and the like; abstraction intervals are distinguished to establish clear boundaries of cognitive operations; conceptual sweep – the reflection of the same object of study in different planes and consequently finding for it a plurality of existence and conceptual convolution, which, in the variety of concepts, foreshortenings, phenomena, appears as one conceptual whole; contextualization – the consideration of the object of cultural research in terms of a specific research task, as the unity of diversity (the principle of complementarity) and, finally, the basic concepts of a holistic and multidimensional culture, defined for a specific study.

Scientific novelty consists in introduction of the interval method into the methodology of cultural studies.

The conclusion is made considering the possibility of introduction of the interval method in the methodology of cultural studies as a tool for multidimensional analysis of culture.

Key words: culture, interval method, interval methodology, methodology of cultural studies

Надійшла до редакції 23.11.2019 р.